

3.7. Акцентологія в системі і структурі української мови: соціокультурний аспект

Сьогодні в мовно-мовленнєвому просторі України актуалізується усне спілкування рідною українською мовою, що зумовлено політичними, економічними, соціальними змінами в суспільстві, військовими подіями в країні, вириванням української мови з національного лінгвоциту. Відтак – миротвірна, волетворча, волюнтативна, соціокультурна функції української мови стають основою консолідації українського народу й більшою мірою реалізуються в усному спілкуванні.

До усного українськомовного комунікування, до його звучання й сприймання в процесі безпосереднього й мережевого спілкування передусім зростає інтерес соціально активної молоді, яка проявляє себе в різних акціях, флешмобах, смартболах, бере активну участь в обговоренні актуальних суспільно політичних проблем, дискутує на різні теми, є учасником науково-дослідницької діяльності, гідно представляє Україну за кордоном, мріє реалізувати себе як професіонала в рідній країні. З огляду на це освітній потенціал української мови, що в загальноосвітній і вищій школах є основою формування гармонійно розвиненої, національно свідомої особистості громадянина держави, має визначитися ступенем реалізації такого мовного рівня, як *акцентологічний*, спрямованого на формування акцентологічної компетентності індивіда, що відображається в його вміннях вибудовувати інтонаційно логічне й виразне усне мовлення, правильно наголошувати слова, (семемі), енкликментні сполуки, надавати усному мовленню емоційно-експресивних обрисів та оцінно-раціональних стилістичних контурів, демонструє соціологічний портрет особистості, свідчить про емоційну стабільність, її культурну й культуромовну освіченість, інтелігентність, шанобливість до рідної мови; ушляхетнює стосунки між людьми.

З огляду на зазначене акцентологічну усномовну вправність особистості розглядаємо як суспільну необхідність, пов'язану з підвищенням ефективності й результативності навчання української мови, поліпшенням якості здобутої освіти, утвердженням повноцінного функціонування української мови в усіх сферах суспільної діяльності українського народу.

Студіювання наукових джерел засвідчує, що проблема ролі і місця акцентології в системі і структурі української мови, у формуванні рівня українськомовної компетентності не нова.

Глибока зацікавленість акцентологією розпочалася із середини ХІХ ст., коли досліджувалися особливості слов'янського наголосу (Р. Брант, І. Гануш, Б. Ляпунов, А. Мажуранич, О. Огоновський, О. Потєбня, О. Соболевський, П. Фортунатов, О. Шахматов, В. Ягич та інші). У 20-х р.ХХ ст. над проблемами наголошування активно працювали такі вчені, як Л. Булаховський, Н. ван Вейк, Г. Гірт, А. Лєскін, Т. Лєр-Сплавінський, А. Мейє, І. Огієнко, С. Смаль-Стоцький, Ф. де Сосіор та інші.

Історія формування та розвитку української акцентології, методика опису акцентних типів, варіантів, систем, процесів простежується у працях Л. Булаховського, З. Веселовської, В. Задорожного, В. Винницького, Є. Куриловича, І. Огієнка, В. Складенка, Т. Юрчука. Акцентологічні

особливості говірок були предметом дослідження В. Ганцова, Л. Гумецької, А. Залевського, О. Курило, Г. Кобиринки, В. Куриленка, І. Матвіяса, К. Михальчука, Б. Пристая, П. Чучки та інших.

Акцентні ознаки художньої творчості українських письменників, усного літературного мовлення, їх вплив на акцентологічні норми відображено в лінгвістичному доробку А. Білоштана, З. Веселовської, В. Винницького, В. Зинякової, Л. Колодіної, М. Сачко, В. Скляренка, В. Спірашевської та інших.

Культуромовна значущість наголосу у формуванні акцентологічної компетентності особистості, і учнів ЗОШ зосібна, у полі зору таких науковців, як З. Бакум, А. Білецький, О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Глазова, С. Головащук, О. Горошкіна, Н. Голуб, С. Єрмоленко, О. Караман, С. Караман, Л. Мацько, С. Омельчук, М. Пентиліук, М. Плющ, О. Семенов, Н. Тоцька та інших. Однак у відомих нам наукових джерелах, у підручниках із сучасної української літературної мови, методичних розробках досліджувана нами проблема порушується частково. Не стали предметом наукового дослідження узагальнений теоретичний багаторічний акцентологічний досвід та інтегрування його в систему навчання української мови, і вищої педагогічної школи передусім.

На засадах історичного, описового, контекстуального методів варто з'ясувати місце акцентології в структурі і системі української мови та лінгводидактики, у процесі формування українськомовної особистості; довести, що вивчення наголосу як суперсегментної одиниці мови й основної просодичної характеристики слова базується на історії української акцентології від праслов'янської доби через давньоруську до часів нової української мови в сучасному її стані; обґрунтувати, що у ХХІ столітті акцентологія набуває обрисів самостійної науки в галузі мовознавства; дослідити особливості наголошування слів української мови; пояснити причини їх порушення.

Акцентологія як наука про природу, типологію, види, функції, систему наголосу, його взаємозв'язок із просодичними засобами та культурою мови і мовлення є відносно молодою дисципліною й, на думку вчених (Винницький В. В., Гальчук І. Ю., Скляренко В. Г.), однією з найменш досліджених галузей мовознавства, що пояснюється, на гадку І. Ю. Гальчука, «циклічним інтересом до неї славистичної науки, який... то підіймається до неймовірної висоти, захоплюючи в акцентологічне лоно мало не всю наукову еліту, то спадає, жевріючи в середині вузького кола вчених» [1, с. 122]. Імовірно через це термін «акцентологія» взагалі не простежується в підручниках з української мови для загальноосвітньої школи і не часто трапляється в підручниках із сучасної української літературної мови для вищої педагогічної школи.

Однак лінгвістичною наукою накопичено чимало матеріалу з акцентології. Поняття «свара» як тон, наголос є елементами давньоіндійських грамастик (УІІ-УІ ст. до н.е); термін «іктус» (гострий, удар, наголос) вживається римськими грамастиками (ІІ ст. до н.е.).

Термін «акцентологія» був уведений російським лінгвістом Р. Ф. Брандтом у 1880 році в праці «Нарис слов'янської акцентології» і відтоді знаходився під кутом зору багатьох дослідників. Сам учений стверджував: «Ця

назва не мною вигадана, але я не можу пояснити, звідки вона запозичена» [2, с. 2].

На думку В. М. Винницького [3], В.Б.Задорожного [4], В. Г.Скляренка [5] та інших система наголосу української мови сформувалася внаслідок історичного розвитку праслов'янської, давньоруської та староукраїнської акцентуаційних систем. Перші акцентовані пам'ятки в східних слов'ян з'являються в XIV столітті. Проте І. І. Огієнко в одній із праць писав: «З XIII-го віку маємо вже справді акцентовані пам'ятки, – ...із системою зазначок кінця чи початку слова знаходимо вже й правдиві значки наголосу...» [6, с. 3]. Першою пам'яткою, у якій простежується давня послідовна система наголосів, на думку І. І. Огієнка, є «Новий Заповіт 1355-го року».

В. Г. Скляренко вважає, що першою акцентованою українською пам'яткою є Пересопницьке Євангеліє (1556-1561 рр.), проте діакритичні знаки, розставлені над словами цього рукопису, не завжди є наголосами, а часто позначають початок чи кінець слова. З огляду на це найдавнішою пам'яткою, яку автор використовує у своїй монографії «Нариси з історичної акцентології української мови», стала Острозька Біблія (1581 р.). «Ця пам'ятка написана канонічною церковнослов'янською мовою, проте наголоси її у переважній більшості українські» [7; 8].

Дослідник української акцентології В. В. Винницький зазначає, що систематично і більш послідовно ставляться наголоси над кожним словом тільки з другої половини XVI-до кінця XVIII ст. У цей період учені у своїх працях для позначення явищ наголошування слів послуговуються терміном «просодія». Про це мовиться в граматиках Л. Зизанія (1596 р.) і М. Смотрицького (1619 р.). Варто зазначити, що просодія позначала вчення про наголос і мала тісний зв'язок із граматиною, адже була її складником. У граматичних працях першої половини XIX ст. наголос називають «слогодударенієм», «гласовдаром», «голосовдаром». Згодом термін «просодія» на позначення наголосу не вживається, починає функціонувати поняття «наголос», потім «акцент», що і стало основою виникнення наприкінці XIX ст. акцентології.

Сучасна акцентна система української мови сформувалася внаслідок історичного розвитку праслов'янської акцентної системи, у якій виокремлюємо етапи, й аналізуємо наголос під кутом рівневої будови мови: перший етап – **фонетико-фонологічна акцентологія**, згідно з якою у праслов'янській мові голосний наголошений звук характеризувався наголосом, довготою/короткістю та двома інтонаціями: акутовою (лат. *acutus* «гострий»), що характеризувалася піднесенням тону (висхідна інтонація), і циркумфлексовою (лат. *circumflexus* «загнутий»), яка характеризувалася спадом тону. Перша позначалася знаком ' , друга знаком $\bar{}$. Висновок про такі інтонації було зроблено внаслідок зіставлення двох видів інтонацій східнослов'янських повноголосих форм. Російські і українські береза (берѣза), ворона, колода, корова, з одного боку, і берег, ворон, голос, золото, з другого, – свідчать про двояку інтонацію сполук *tort, tolt, tert, telt* у праслов'янській мові. Інтонація, на яку вказують слова воро'на (з наголошеним другим голосним повноголосся), названа висхідною, або акутовою, а інтонація, на яку

вказують слова типу во́рон (з наголошеним першим голосним повноголосся), називається спадною, або циркумфлексовою [9, с. 174-175].

На східнослов'янському терені такі три ознаки, як довгота/короткість, акутова інтонація та циркумфлексивна зникли, залишився тільки наголос. Фонетико-фонологічною концепцією обґрунтовано й такі поняття акцентології, як акцент, акцентема, наголос. Кореляційна пара «акцентема – наголос» функціонує у тій же мовно-мовленнєвій паралелі, що й «фонема – звук». Акцентема і фонема є одиницями мови, наголос і звук – мовлення. Однак у функційному відношенні означені пари не корелюють, а перебувають у диз'юнктивній опозиції, оскільки акцентема, на відміну від фонему, не може брати участі в створенні мовних одиниць вищого рівня, не властива їй і делімітативна функція, проте акцентема може супроводжувати ці процеси, накладатися на фонему, поєднуватися з такими сегментами, як склад (мора), такт, фрази і сегментувати мовлення, впливати на його семантику, зміст. Саме тут варто погодитися з думкою О. Реформатського, Н. Федяніної, В. Вінницького про те, що акцентема (наголос) набувають статусу мовних явищ, які вишаровуються із фонетичного мовного рівня, вибудовуючи власний структурний рівень (під-надрівень) у системі фонологічного мовного рівня, що порушує питання перегляду кількості мовних рівнів у структурі мови.

Фонетико-фонологічний етап становлення акцентології як науки дає підстави говорити про фонетичні особливості наголосу, а саме: 1) *динамічність* (на силовій характеристиці базується визначення наголосу в шкільних піручниках); 2) *детермінантність* (якісна характеристика звуків, наприклад, *а́нгел, се́ло*; чергування [о] – [у] в позиції перед складом з наголошеним голосним [у], наприклад: *го́луб – [г° ул° у'бка]* тощо), що покладено в основу орфоепії, принципів орфографії; 3) *рухомість* – наголос припадає на різні склади відповідних форм слова; 4) *фонетична функційність* – кульмінітативна, розмежувальна.

Другим етапом становлення акцентології, а відтак поступового виокремлення в системі і структурі мови акцентологічного мовного рівня із ознаками суперсегментності є **морфологічна концепція**. Згідно з нею акцентологія оперує такими поняттями, як акцентні типи, акцентні парадигми, акцентна варіантність (дублетність). Вони засвідчують залежність наголосу та фонетичних процесів від морфологічних особливостей парадигми (наголос – на основі слова, на флексії, рухомий (перемісний)). Відповідно до цієї концепції наголос характеризуємо як *вільний* – може розподілятися у різних словоформах, бути на основі слова (наосновний), або флексії (нафлексивний), може переходити на клітики – акцентуаційно залежні слова. Наголос за ознакою вільності в шкільному курсі української мови класифікується на типи: кореневий, префіксальний, суфіксальний, флексивний. Теорія енкликотенних груп не вивчається, хоча є важливою ознакою усного мовлення. Морфологічний етап характеризує наголос як *рухомий* – може змінювати своє місце в межах форм певного слова (*по'ле – поля'*; *люди'на – лю'ди*); *нерухомий* – при зміні слова залишається на тому ж складі (морфемі: *Глу'хів – Глу'хова*). На цій теорії ґрунтується характеристика наголосу в лінгводидактиці. За критеріями опису наголосу в сучасній лінгвістиці в

парадими люди'на – лю'ди наголос не є рухомий, оскільки він залишається на основі. За ознакою рухомості наголос виконує *словорозрізнявальну* та *форморозрізнявальну* функції.

Аналіз сучасних мовознавчих джерел уповноважує до висновку про те, що варто виокремити й третій – **морфонологічний аспект** – у становленні акцентології, який відображає наскрізний взаємозв'язок наголосу (словесного) з фонетикою, орфоєпією, граматиною, словотвором, лексикологією та відбиває особливості саме українськомовної нації. Саме акцентологічний мовний рівень, зокрема основна його одиниця оперування – наголос – додатково характеризує, описує фонетичні, орфоєпічні, граматичні, словотвірні, семантичні особливості слова. Наголос спонукає до правильного вимовляння слів, до збереження їх морфемної структури (будови) та формування певної акцентної парадигматики в наголошуванні (префіксальної, кореневої, суфіксальної, флексійної); наголос є «засобом упорядкування парадигми слова... і засобом протиставлення, розрізнення граматичних класів слів» [10, с. 21]. Означене свідчить про те, що акцентологія має свій визначений предмет вивчення – наголос, який за своєю природою, функціями, характеристиками є складним мовно-мовленнєвим явищем, оскільки пронизує всі рівні мовної системи і водночас формує окремий акцентологічний суперсегментний піднадрівень у структурі мови.

З огляду на це нині варто переглянути лінгводидактичні основи вивчення наголосу як у загальноосвітніх закладах, так і у вищій педагогічній школі, випрацювати основні методи, прийоми, принципи формування в особистості акцентологічної компетентності, яка має передусім ґрунтуватися на міцних знаннях з теорії діахронічної й синхронної акцентології та практичних умінь виконувати акцентологічний аналіз слова (встановлювати наголошену морфему, у морфемі визначити склад, характеризувати в зіставленні наголошені і ненаголошені склади за ознаками інтенсивності і довготи з метою подолання шкільного стереотипу про те, що наголос – це лише посилення голосу на одному із складів; зосереджувати увагу на зв'язках поєднання компонентів (звуків, фонем) у наголошеному і ненаголошеному складі тощо). Такий підхід до вивчення української акцентології, на нашу думку, спростує розуміння учнями, студентами особливостей наголошування слів в українській мові, серед яких виокремлюємо: наголошування слів із рухомим і усталеним наголосом; варіантне наголошування; наголошування складних слів; наголошування іншомовної лексики; атракція, інтерференція і говірки в системі наголошування; наголошування слів з метою розрізнення їх значення.

Окрім цього, нові підходи в оволодінні акцентологією дадуть змогу на вищому рівні усвідомити сутність правил наголошування, оскільки допоможуть з'ясувати причини їх порушення, а саме: вплив залишків архаїчного наголошення, діалектів та інших мов; авторські вольності, недостатня обізнаність мовців із системою літературного наголосу; наявність двох принципів функціонування рухомого наголосу – морфологічного і фонетичного; акцентна варіативність.

Таким чином, найбільш загальними аспектами дослідження акцентології в системі і структурі української мови та лінгводидактики має бути функціональний і структурний. Соціокультурний підхід засвідчує особливості

українського наголосу. З огляду на це наводимо зразки вправ із соціокультурною спрямованістю, які дають змогу формувати акцентологічну компетентність як учнів, так і майбутніх учителів української мови та літератури. Вправи рубриковано за їх функціональністю, деякі з них супроводжуються лінгвістичною довідкою.

Рубрика «Студіюємо науково-історичні джерела з акцентології»

Завдання 1. Уважно опрацюйте статтю З.М. Веселовської «*Особливості наголосу іменників в українській літературній мові (кінець XVIII-XX ст.)*» [11, с. 21-31] та дайте відповіді на запитання, виконайте завдання чи підготуйте лінгвістичне повідомлення (виступ).

1. Чи погоджуєтеся Ви з думкою, що наголос в іменниках в українській літературній мові кінця XVIII-XIX ст. був різномісцевим (був нерухомим під час утворення різних граматичних форм слова; характеризувався рухомістю – при утворенні різних граматичних форм переходив з одного складу на інший). Думку обґрунтуйте прикладами.

2. Розкажіть про особливості наголошування непохідних іменників чоловічого роду в множині. Розповідь проілюструйте прикладами із творів українських письменників XVIII, XIX, XX століть.

3. Односкладові іменники чоловічого роду *двір, стіл, суд, труд, гнів, жаль, плач* запишіть у родовому відмінкові множини, поставте наголос та охарактеризуйте його за морфологічними особливостями (кореневий/флексивний/паралельні акцентні парадигми). З'ясуйте, який наголос цих іменників у родовому відмінку множини пропонує Б.Д. Грінченко у Словнику української мови. Поясніть історію та «вагання» наголосу в аналізованих іменниках.

4. Підготуйте з опертям на приклади з художньої літератури лінгвістичне повідомлення про акцентні парадигми іменника *час*. Із творчості яких письменників З. Веселовська наводить зразки, що засвідчують типи наголошування іменника *час*. Який наголос цього іменника в родовому відмінку однини є нормативним сьогодні?

5. В іменниках на позначення осіб *слюсар, писар, токар, парубок* поставте наголос. Запишіть їх у називному відмінкові множини, визначте наголос та поясніть, чи відбулися зміни в акцентуації порівняно з одниною.

6. Підготуйте лінгвістичне повідомлення про генезу наголошування іменників жіночого роду у формі множини. Повідомлення проілюструйте прикладами із художніх творів. Іменники *стежка, ложка, хата, хатка, ручка, рибка, зірка, сорочка, блискавка* запишіть у називному відмінкові множини, позначте наголос. Поясніть наголошування за нинішніми нормами.

7. Розкажіть про особливості наголошування іменників середнього роду.

8. Порівняйте наголошування складних іменників, проаналізованих автором у статті, із сучасною їх акцентною парадигмою. Чи простежуються зміни, чим вони зумовлені?

Завдання 2. Простудіюйте статтю З.М. Веселовської «*Особливості наголосу прикметників в українській літературній мові (на матеріалі поетичної мови кінця XVIII-XX ст.)*» [12, с. 56-61] та дайте відповіді на запитання, виконайте завдання чи підготуйте лінгвістичні повідомлення.

1. Поясніть причини функціонування в українській мові XVI-XVII ст. двох типів наголосу повних непохідних прикметників *малий – малий, новий – новий, старий – старий, слабкий – слабкий*. Який акцентний тип сьогодні є нормативним? Відповідь обґрунтуйте.

2. Дослідіть наголошування прикметників із суфіксом -н- у різні періоди розвитку української мови (XVII-XIX ст.). Чи збігався наголос літературний і поетичний? Наведіть приклади.

3. Утворіть за допомогою суфіксів -ов-, -ев- прикметники від іменників *вишня, груша, калина, лавр, яблуня, ясен, пурпур, фіалка, гума, кришталь, мрамур, оксамит, сталь, шовк, березень, грудень, оркестр, концерт*. Поставте наголос, поясніть його особливості.

4. Поясніть, які особливості зумовили функціонування трьох типів наголошення прикметників із суфіксами -ан-, -ян-? Які наслідки це мало в процесі генези наголосу?

5. Підготуйте лінгвістичне повідомлення про наголошування двоскладових прикметників із суфіксом -к-, наприклад, *тяжкий, гіркий, близький* тощо. Яку думку про акцентуацію таких прикметників висловлював Л. Булаховський? (за працею Булаховський Л.А. Порівняльно-історичні розвідки в ділянці українського наголосу / Л.А. Булаховський // Мовознавство. – 1937. – №11. – С. 23-26 [13]).

Завдання 4. Опрацюйте статтю В.Г. Скляренка «З історії акцентуації іменників середнього роду о-основ» [14, с. 62-69] та дайте відповіді на запитання.

1. Які основні акцентуаційні типи непохідних іменників середнього роду колишніх о-основ (у формі називного – знахідного відмінків однини) простежувалися, на думку В. Скляренка, в українській мові в 70-х роках ХХ століття? Скільки акцентних типів цих іменників, на думку інших науковців, було в пізньопраслов'янській мові (давній)?* Щоб краще усвідомити матеріал, прочитайте лінгвістичну довідку до завдання і спробуйте усвідомити, що варто розуміти під поняттями «акутова інтонація», «циркумфлексна інтонація», які є значущими для генези українського наголосу, його характеристик.

***Лінгвістична довідка до завдання 4.** У праслов'янській мові, як, очевидно, і в індоєвропейській прамові, наголос був музикальним, тобто наголошений склад виділявся серед ненаголошених перш за все зміною висоти тону. На довгих голосних, дифтонгах і дифтонгічних сполуках розрізнялися два види інтонації (рухів тону): висхідна, або акутова (лат. *acutus* «гострий»), що характеризувалася піднесенням тону, і спадна, або циркумфлексна (лат. *circumflexus* «загнутий»), що характеризувалася спадом тону. Перша позначалася знаком ' , друга – знаком $\bar{}$. Висновок про такі інтонації було зроблено внаслідок зіставлення двох видів інтонацій східнослов'янських повноголосих форм. Російські і українські береза (берёза), ворона, колода, корова, з одного боку, і берег, ворон, голос, золото, з другого, – свідчать про двояку інтонацію сполук *tort, tolt, tert, telt* у праслов'янській мові. Інтонація, на яку вказують слова *воро'на* (з наголошеним другим голосним повноголосся), названа висхідною, або акутовою, а інтонація, на яку

вказують слова типу во́рон (з наголошеним першим голосним повноголосся), називається спадною, або циркумфлексною [15, с. 174].

2. З'ясуйте, який акцентуаційний тип іменників о-основ, виділений В. Скляренком, безпосередньо пов'язаний з I праслов'янським акцентуаційним типом (баритоновим – з нерухомим наголосом на корені слова). Чи простежувалися окремі праслов'янські за своїм походженням іменники баритонового типу, які раніше у формі називного – знахідного відмінків однини мали флективний наголос (наголос на закінченні), і, отже, належали до окситонованого акцентуаційного типу. Наведіть зразки таких іменників. Як характеризується їх акцентуація сьогодні?

3. В. Скляренко у праці переконливо доводить, що аналізовані ним усі іменники з давнім наголосом на корені у праслов'янській мові мали нерухомий кореневий наголос. Поясніть причини та спробуйте обґрунтувати погляди науковців щодо виникнення рухомості наголосу в іменниках о-основ на ґрунті української мови. Як відбувалося переміщення наголосу? Охарактеризуйте наголошення аналізованих іменників нині (*веретено, лоно, мито, решето, руно, срібло, зерно, болото, діло, жито, масло, місто, поле, просо, сито, шило, озеро* тощо).

Рубрика «Досліджуємо творчість українських письменників»

Працюємо з поетичною палітрою Лесі Українки

Вправа 1. Уважно прочитайте матеріал про наголошування в українській мові прикметника *простий*.

З наголосом на корені цей прикметник засвідчений в українських акцентованих пам'ятках XVI-XVIII ст. і словниках кінця XIX-початку XX ст. Проте в українській класичній поезії вже побутує подвійне наголошування, але переважає наголос на корені. Потім щоразу частіше відбувається переміщення наголосу на закінчення, у поетичних творах XX ст. навіть домінує флексійна акцентуація. У теперішніх словниках простежується розбіжність у поданні наголосу розгляданого прикметника (разом із диференціацією в семантиці). У сучасній українській літературній мові рекомендованим треба вважати кореневе і прийнятним – флексійне наголошування без розмежування значень [16, с. 251-253].

Прикметник *простий* Леся Українка в різних відмінкових формах уживає у своїх творах 32 рази. Опрацюйте віршову палітру Лесі Українки, що вивчається у загальноосвітній школі, знайдіть речення, словосполучення з прикметником *простий* (близько 10 прикладів), випишіть, з'ясуйте, як поетеса наголошує цей прикметник та зробіть висновок щодо норми наголошування.

Вправа 2. Усвідомлено опрацюйте матеріал про наголошування в українській мові прикметника *вогкий*.

Лексикографічні праці кінця XIX-початку XX ст. фіксують неоднакову акцентуацію і фонетичне вираження: словник П. Білецького-Носенка – вогкій (вогкій), М. Левченка, а також М. Уманця і А. Спілки – вохкий (вогкий), Є. Желехівського і С. Недільського – вогкий, вохкий, за ред. Б. Грінченка – вохкий. Флексійне наголошування виступає в південно-західних говорах. Так функціонує цей прикметник у поетичних творах І. Франка: «Далі все замовкло. Сумерк мглистий і вогкий насів» (наголос у тексті), «Був у замку льох підземний, зимний, і вогкий, і темний». Ще Л. Булаховський наводив

вогкий і вогкий, а І. Огієнко рекомендував лише вогкий. Переважна більшість сучасних словників подає кореневий наголос – вогкий, а деякі наводять подвійне наголошування – вогкий. Як у літературному, так і побутовому мовленні (особливо представників південно-західного регіону), аналізований прикметник, можливо за аналогією до флексійного акцентування прикметників із суфіксом -к-, досить активно функціонує з акцентованою флексією – вогкий, однак за норму нині має підстави правити кореневе наголошування – вогкий, а флексійний наголос – вогкий можна, очевидно, вважати розмовним.

Прикметник *вогкий* Леся Українка у творах уживає 14 разів у різних відмінкових формах однини і множини. Спробуйте в поетичному доробку письменниці знайти зразки вживання прикметника *вогкий*, з'ясуйте наголос. Обґрунтуйте власні думки щодо норми наголосу означеного прикметника.

Вправа 3. В одній із поем Леся Українка тричі вживає прикметник *новий* із кореневим акцентуванням, а саме:

1. «Ось послушайте, панове! Тільки вибачте ласкаво, що не все в ній буде нове»

2. «Я не можу встать з постелі, вам нести мене прийдеться аж до нової оселі»

З якої поеми наведено уривки? Знайдіть ще третю строфу, де вживається прикметник *новий*. Випишіть зразок із цієї поеми, що демонструє нестягнену форму прикметника «новеє», з'ясуйте наголос та стилістичні функції слова й наголосу.

***Лінгвістична довідка до вправи 3**

В акцентованих пам'ятках української мови кінця XVI-початку XVIII ст., за дослідженням акцентологів, прикметник *новий* зареєстрований з варіантною акцентуацією (частіше – кореневою, рідше – флексійною), а в українській поезії (як класичній, так і сучасній) він також відзначений із варіантним наголосом, але переважає флексійний. І таке акцентування (флексійне) відповідає сучасній нормі, а кореневий наголос треба кваліфікувати як поетичний [16, с. 253-255].

Вправа 4. Найуживанішим у творчості Лесі Українки є прикметник *ясний*, що функціонує з подвійним акцентуванням (*ясний*), а саме: з кореневим наголосом – 151 раз, із флективним – 81.

Проаналізуйте поезію Лесі Українки та випишіть рядки з прикметником *ясний* з різними типами акцентуації (близько 20 прикладів).

З'ясуйте, який наголос нині в СУЛМ є унормованим? Яка Ваша думка щодо «поетичної функції» наголосу в поезіях Лесі Українки?

***Лінгвістична довідка до вправи 4**

В українській акцентованих пам'ятках XVI-XVIII ст. прикметник *ясний* має кореневий наголос, але потім відбулося його зрушення, і в словниках кінця XIX-початку XX ст., поетичному вжитку тієї доби при варіантному наголошуванні переважає наголос на корені. З часом він почав витіснятися флексійним акцентуванням, яке в поезії XX ст. стало домінувати і тепер вважається рекомендованим, проте і коренева акцентуація прийнята [16, с. 253].

Вправа 5. Прикметники з рідкісним акцентуванням у поетиці Лесі Українки можуть відображати діалектне наголошування. Зразком такого прикметника є *блідий*, який поетеса вживає 43 рази з флексивним наголошуванням і 4 рази з кореневим. Наприклад, *«Та з думки не гинуть обличчя бліді»*, *«Тепер обличчя янголине Бліде – від жалю так змінилось; Смерть поцілунок свій положить Блідий на устеньках прекрасних»*, *«А потім цілий день бліда ходила, мов яка сновиди, І тільки ждала, щоб настала ніч»*; *«Як ті блідії рани, Бліде обличчя в страдника, що впав»*, *«Дозволь покласти братній поцілунок на личенько твоє бліде»*; *«Ти марище бліде! Ти тінь моя власна! Нащо мене дражниш коханням моїм? І так не забута година нещасна»*.

У яких реченнях прикметники відображають поліське наголошування? З'ясуйте, який наголос є нормативним сьогодні?

Вправа 6. Прикметник *твердий* у своїй творчості Леся Українка частіше вживає з флексійною акцентуацією – 15 разів і рідше з кореневою – 8 разів. Наприклад, *«Так, було твоє серце з твердого, міцного кристалю!»*, *«Говорять, що матері сльози гарячі і тверде, міцнеє каміння проймають»*. З'ясуйте, який наголос цього прикметника є нормативним у сучасній українській літературній мові? Порівняйте наголоси означеного прикметника, ужиті Лесею Українкою, з наголосами, що використали інші українські письменники (І. Котляревський, Т. Шевченко, П. Тичина, А. Малишко).

Вправа 7. Прикметник *гіркий* у творчості Лесі Українки вживається 29 разів з наголосом на закінченні і 7 разів – на корені. Наприклад, *«Мій лицарю, любий пане, се мені гірка образа»*, *«Я на вбогім сумнім перелозі Буду сіять барвисті квітки, Буду сіять квітки на морозі, Буду лить на них сльози гіркі»*, *«Бо не такі вже гіркі сльози – спільні. Коли ж на довгому шляху прийдеться Мені почути співи гучні, вільні»*, *«Сей поклик гіркий, безнадійний, вразливий. Співцеві у серці віддався»*; *«Як горить і мигтить інша зірка! Сріблом міниться іскра чудесна... Он зоря покотилась, то гірка покотилась сльозина небесна»*, *«Як упаде з гори іскра, наче з неба зірка, та як влучить в саме серце, - доле ж моя гірка!»*

З'ясуйте, який наголос цього прикметника нині є нормативним? Доведіть, що Леся Українка у своїй творчості не порушувала акцентуаційних норм щодо наголошування прикметників.

*У доборі вправ використано матеріал статті М. Сачко «Подвійне наголошування непохідних прикметників у поезії Лесі Українки» [17].

Вправа 8. Опрацюйте поетичні твори Т. Шевченка, І. Франка, Ліни Костенко та випишіть зразки прикметників, аналізованих у творах Лесі Українки. Зробіть висновки.

Вправа 9. Перепишіть речення з поезій Лесі Українки, підкресліть слова з подвійним наголосом. Чим це пояснюється: неусталеністю наголошування чи стилістично-художньою метою? Як наголошуються ці слова в сучасній українській літературній мові?

1. Се, кажуть, люди, злих духів оселі Стали під хмари стінами. 2. І жаль було, і заздро, Що музика над стінами і над людьми панує... 3. Од місяця промені впали Йому на обличчя стрілами срібними... 4. Ти, переможная, стрілами ясними Темряву ночі ворожу виборюєш... 5. Так прожила я цілу

довгу зиму. Зима минула і весна настала... 6. Кругом садочки, біленькі хати, І соловейка в гаю чувати. 7. Там хати садками вкриті, Срібним маревом повіті... .

Працюємо з творчістю І. Котляревського

Вправа 1. Особові займенники у творі І. Котляревського «Енеїда» характеризуються переважно кореневою акцентуацією у формах родового і знахідного відмінків однини. Проте флективне наголошування трапляється досить часто: на мене, через мене, без тебе, для тебе, з тебе – двічі; за тебе, для його, до його, з його – тричі; против його – тричі; на його – двічі; у неї, через неї, на неї. Опрацюйте поему «Енеїда», знайдіть речення з особовими займенниками, що вжиті з прийменниками й без них у різних відмінкових формах, випишіть, з'ясуйте, чи відповідають наголоси, використані автором, сучасним літературним нормам. Поясніть, чим зумовлене неправильне акцентування деяких особових займенників у творі.

**Лінгвістична довідка до вправи 1*

У сучасній українській літературній мові **особові займенники** я, ти, він (вона, воно) у формах родового і знахідного відмінків однини без прийменників уживаються з наголосом на закінченні: мене, тебе, його, її.

У формах родового і знахідного відмінків однини особових займенників із прийменниками наголос у сучасній українській літературній мові відтягується на попередній (кореневий) склад: у мене, до мене, за мене; від тебе, за тебе; з нього; у неї, до неї.

У сучасній українській літературній мові особові займенники я, ти у формі місцевого відмінка однини, уживаючись завжди з прийменниками, мають флективну акцентуацію: на мені, на тобі. Що ж до форми місцевого відмінка однини займенника він (воно), то він функціонує в сучасній українській літературній мові із кореневою акцентуацією.

Вправа 2. Усвідомлено опрацюйте матеріал про наголошування в українській мові зворотного займенника себе.

У сучасній українській літературній мові зворотний займенник себе характеризується флективним наголошуванням у всіх відмінкових формах. Про сполучення з прийменником зворотного займенника себе у формах родового і знахідного відмінків можна сказати те саме, що й про сполучення з прийменниками особових займенників у згаданих формах: в українській мові флективна акцентуація займенника поступово витіснялася кореневою, що привело до виникнення виключно кореневого наголошення займенника у формах родового і знахідного відмінків у сучасній українській літературній мові.

Спробуйте у творі І. Котляревського «Енеїда» знайти зразки вживання зворотного займенника в різних відмінкових формах. Зверніть увагу на займенник себе, ужитий з прийменником. З'ясуйте наголос. Обґрунтуйте власні думки щодо норм наголосу означеного займенника. Чи наявні в поемі відхилення від акцентуаційних норм? Поясніть.

Рубрика «Акцентуація і текст (вправи з текстами про рідну мову)»

Завдання. 1. Прочитайте текст. Випишіть слова, у наголошуванні яких сумнівається; користуючись словником (орфоепічним або будь-яким іншим), поставте в них наголоси.

Завдання 2. Тексти без заголовків номінують, визначивши попередньо в реченнях текстів *логічний наголос* за його функціональними особливостями: спочатку визначте тактовий наголос, підкресливши його однією горизонтальною рисою знизу; тактовий наголос діє в межах одного мовного такту (мовний такт – слово чи група слів, що вимовляються від паузи до паузи і становлять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення) (за Г. Олійник); а потім серед тактових наголосів визначте головний, підкресливши його двома горизонтальними лініями знизу (у межах одного речення діє тільки один головний наголос). Підкреслені двома лініями слова (головні наголоси) мають засвідчити основну ідею тексту та допоможуть вам дібрати заголовок до нього.

Текст 1. Народні знання українців, як і інших народів, пов'язані з різноманітною господарською діяльністю. Вони ґрунтувалися на спостереженнях над природою й навколишнім середовищем.

Селяни в процесі повсякденної практики були добре обізнані з вегетаційним циклом багатьох рослин, їхніми хімічними та фармакологічними якостями, міцністю тієї чи іншої деревини.

В Україні особливою популярністю користувалися такі дерева, як дуб, береза, тополя, явір, верба, сосна, ялина.

Дуб шанували за довголіття, міцність, вологостійкість. Через те його деревину використовували для будівництва житла, на клепки бондарських виробів, осі до возів тощо. Дубова кора вважалася найкращою для вичинки шкір, а також вживалась як лікарський засіб. Найуживанішим будівельним матеріалом була і є сосна.

Березу любили головним чином за красу й декоративність. Її деревину використовували як у будівництві, так і в столярстві.

Приблизно таким, як до берези, було ставлення українців до тополь. Тополями, зокрема й їхнім різновидом – осокорами, обсаджували шляхи, садиби. М'яка деревина йшла на виготовлення човнів, жлукт, гонтів.

Найпоширенішим елементом українського пейзажу є верба. Це дерево було відоме як невибагливе й швидкоростуче. Деревину верби використовували для виготовлення деяких побутових речей. У народі знали лікувальні, зокрема протизастудні, якості вербової кори, особливо такого її виду, як верболіз (За кн. «Культура і побут населення України»).

Текст 2

Нетрадиційний космічний підхід до вивчення мови

Найчастіше ми говоримо про мову як про важливий засіб спілкування між людьми, як про могутній інструмент мислення та пізнання світу, вивчаємо її граматичну структуру, проте менше задумуємося над тим, що вона є основою буття народу, його життєдіяльності, а народ у мові, як у схованці, закодує, зберігає найзначніші явища зі своєї історії та культури. І якщо досліджувати етимологію (походження) слова, то можна для себе відкрити чимало таємничого із нашої минувшини. Про це переконливо висловився український мовознавець Іван Вихованець: «Слово – найвірніший посланець в сьогодення, з сьогодення у прийдешнє... Це схованка мудрості і невмирущості народу». А сучасний мовознавець Іван Ющук підкреслює, що «мова, передаючись від покоління до покоління, вбирає, акумулює в собі

життєвий досвід з найвіддаленіших предків». Саме мова може розкрити нам не лише те, що думали і пізнавали наші предки, а й те, що вони почували, що їх хвилювало і засмучувало. Вона є засобом вираження національної психіки, душі і свідомості народу. Адже це «генетичний код національної культури» (Д. Овсянико-Куликовський).

Текст 3

Утвердження державності української мови

Стартова мовна ситуація в Україні наприкінці ХХ ст. була набагато сприятливішою, ніж в інших країнах під час проголошення їхньої незалежності. Українською мовою, за переписом 1989 року, вільно володіло близько 80 % населення, а розуміють її практично всі. Окрім того, у нас є багата оригінальна й перекладна література, словники, опрацьована граматика української мови, розроблена термінологія, вироблені засоби ділового мовлення, у школах ведеться навчання українською мовою.

У другій половині 80-х років в Україні розгортається рух демократичних сил за надання статусу державної українській мові. Важливу роль у цьому зіграли Товариство української мови ім. Т. Шевченка, Народний Рух України, українські письменники Дмитро Павличко, Іван Драч, Павло Мовчан та інші.

28 жовтня 1989 року постановою Верховної Ради України вводиться в дію Закон «Про мови в Українській РСР», за яким українській мові надається статус державної, забезпечується її всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя. Це положення закріплюється і в статті 10 Конституції України, прийнятій у 1996 році, де зазначено: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

Державна українська мова є важливим засобом консолідації і об'єднання суспільства в процесі утвердження незалежності Української держави. Але проблем у мовному будівництві в нас ще багато. Адже в деяких регіонах українська мова використовується ще в мінімальних масштабах. Потрібна наполеглива і цілеспрямована робота з боку держави в мовній політиці, «яка б повернула зденаціоналізовану частину українського народу до рідної мови, а національним меншинам дала змогу зберегти свої мови й водночас оволодіти державною мовою в повному обсязі», як зазначає відомий мовознавець Іван Ющук [18, с. 32].

Текст 4

Стародавність української мови

Мовознавці вже переконливо довели, що праукраїнська мова існувала на території України не лише в період Київської держави, а й у ранньосередньовічні часи (середині I тис. н.е.), коли її заселяли анти, поляни, руси, що були автохтонним населенням і споконвіку жили на своїй території. Це зафіксовано в літописних хроніках, зокрема у візантійській хроніці Пріска Панійського у V ст. н. е., де зустрічаємо власне українські слова: страва, кава, мед.

Проте деякі вчені висунули гіпотези, що праукраїнська мова могла існувати і в доісторичні часи – у скіфів-орачів (сколотів) у 7-3 ст. до н.е. та в

сарматів у 2 ст. до н. е. – 3 ст. н.е. Свідченням цього є омонімічні (імена людей) та етнімічні (найменування племен) назви. Так, серед скіфських царів найвідомішим був Колоксай, ім'я якого сучасною мовою можна передати як «сонячний цар» (наші предки-сонцепоклонники позначали небесне світило як «коло», а «ксай» – це цар). Назву племені «сармати» деякі дослідники уподібнюють до співзвучної української назви «цар-мати», адже саме тоді на території України проживали амазонки, у яких у пошані була жінка.

До такого висновку дійшли відомі сучасні мовознавці, зокрема Іван Ющук, який досліджував походження української мови через зіставлення її з найдавнішими індоєвропейськими мовами, зокрема з латинською. Він знаходить у цих мовах безліч спільних елементів, яких нема в інших індоєвропейських мовах (кличний відмінок, спільність особових закінчень дієслів, родових закінчень іменників, фонетична система), що свідчить про те, що українська мова при подальшому дослідженні може виявитися такою ж давньою, як і латинська.

Окремі вчені, які виявили і розшифрували писемні пам'ятки на території України періоду Трипілля (6-3 тис. до н.е.): археолог Валентин Даниленко, мовознавці Микола Суслопаров, Анатолій Кифішин, Юрій Мосенкіс, – пішли ще далі: вони підтверджують думку Вікентія Хвойки, який відкрив трипільську культуру, що автохтонне населення, яке жило в період трипільської культури, не могло бути безмовним.

Таким чином, деякі вчені мають переконливі докази, що українська мова, яка розвинулася із нашої прамови на праатьківщині індоєвропейців, що містилася і в Північному Причорномор'ї, має дуже давню історію і є однією з найдавніших мов з індоєвропейської мовної сім'ї [18, с. 40].

Текст 5

Український чи український?

Насамперед зупинимося на дотриманні фонетичних норм української літературної мови.

У нашій мові є чимало слів, у яких буква «г» в усному мовленні вимовляється як задньоязичний звук «г» (за останнім правописом 1993 року це передається і на письмі як «г»): гедзь, гуля, грати, ганок, ґрунт, гудзик, агрус, дзига, гніт і т. п. Тому вимова цього звука як гортанного «г» неправильна.

В українській мові шиплячі вимовляються завжди твердо, а сполучення букв *дж* і *дз* як один звук (це т. зв. «африкати», тобто складні приголосні звуки, що є поєднанням двох звуків, а вимовляються як один). Правильною є вимова в дієсловах суфіксів *-ться* і *-ся* як [ц':а] і [с':а]. Літературною нормою є нечіткість вимови ненаголошених [е], [и] та спрощення нагромаджених приголосних, яке передається в переважній більшості і на письмі.

Особливо поширеною помилкою в сучасному усному мовленні стала пом'якшена вимова сполучень звуків *л* і *е* (лекція), *л* і *о* (фольклор).

Однак найбільше в усному мовленні зустрічаються помилки в наголошуванні слів, а, за висловом давньоримського вченого Діамеда, наголос – це душа слова. У нашій мові він силовий (наголошений склад вимовляється

сильнішим видихом повітря) і вільний (може наголошуватися будь-який склад), хоча є мови із фіксованим силовим наголосом (наприклад, чеська – із наголосом на першому складі, польська – з наголосом на передостанньому складі, французька – із наголосом на останньому складі). Деякі слова в українській мові розрізняються за значенням і формою за допомогою наголосу: наприклад: мука і мука, брати і брати, ноги і ноги тощо.

Рухомість і вільність наголосу в нашій мові спричиняє багато помилок в усному мовленні при наголошуванні слів. Однією з причин такого явища є іншомовні впливи, особливо з близькоспорідненої російської мови, та впливи діалектів.

Подаємо список найуживаніших слів (з правильним наголосом), які в усному мовленні найчастіше неправильно наголошуються:

іменники: вимова, вірші, грошей, дочка, дрова, запитання, знаменник, ім'я, кілометр, ненависть, олень, предмет, партер, рукопис, статуя, учні, шофер;

прикметники: корисний, новий, сільськогосподарський, український, урочистий;

числівники: одинадцять, чотирнадцять;

займенники: мого, твого, свого, всього;

дієслова: піду, зроблю, принести, везти, підем, ненавидіти, захворіти, нівечити;

прислівники: виразно, навзник, напровесні, по-старому, по-українськи, урочисто, хороше.

Звертаємо увагу на правильне наголошування слова «український» (наголос на третьому складі), бо в усному мовленні під впливом російської мови в цьому слові наголошують неправильно другий склад.

Останнім часом входить у практику неправильне наголошення слова «донька» як «донька» (очевидно, під впливом правильно наголосу в слові «дочка»), адже в орфоепічному словнику української мови наголос у цьому слові зафіксовано на першому складі: донька [18, с. 55].

Текст 6

В Україні чи на Україні?

Важливо дотримуватись і граматичних норм рідної мови, проте в усному і писемному мовленні часто вживаються не лише морфологічні, а й синтаксичні помилки.

З цього приводу відомим є переказ зі стародавньої судової практики, коли внаслідок різної розстановки розділових знаків у вирокі суду залежала доля людини. А речення було таке: «Стратити не можна помилувати». Якщо в ньому поставити кому після слова «стратити», то засудженому мали винести вирок про страту; якщо ж кому поставити після слова «можна», то засуджений виправдовувався. Таким чином, розділовий знак у вирокі суду вирішував долю людини.

І з синтаксичних норм найчастіше припускаються помилки під час уживання прийменників при керуванні слів. Наприклад, кажуть: виконуємо по вимозі (замість правильного «виконуємо за вимогою»), знуцатися над ним (правильно «знуцатися з нього»), згідно наказу (правильно «згідно з наказом»), відповідно статуту (правильно «відповідно до статуту»), в один

прекрасний день (правильно «одного чудового дня»), заслуговує увагу (правильно «заслуговує на увагу»), вибачте мене (правильно «вибачте мені»), в десять годин (правильно «о десятій годині»), піти за водою (правильно «піти по воду»), одружитися на дівчині (правильно «одружитися з дівчиною»), по дорученню (правильно «за дорученням»), перекласти на українську мову (правильно «перекласти українською мовою») тощо.

З усіх граматичних форм до недавнього часу неправильним було вживання словосполучення «живемо на Україні». Згідно з чинними мовними нормами, коли йдеться про державу, то вживається прийменник «в», а не «на»: в Угорщині, в Росії, тому й «в Україні». Прийменник «на», як правило, уживається там, де йдеться про територію: на Волині, на Кавказі.

Необхідно звернути увагу на неправильне вживання окремих числівників у непрямих відмінках. Наприклад, кажуть «п'ятидесятиріччя» (правильно «п'ятдесятиріччя»), «шістсот шестидесяти сімома кілограмами» (правильно «шістьмастами шістдесятьма сімома кілограмами»), «у тисячу першому році» (правильно «у тисяча першому році»).

Потрібно пам'ятати, що в українській мові при звертанні вживається кличний відмінок, тому правильними є такі форми звертань: товаришу майор і товаришу майоре, Маріє Йосипівно, Василю Петровичу, пане Соколовський.

Є певні особливості у вживанні роду та закінчень іменників. Правильними в українській мові є словосполучення: далека путь, засніжений Сибір, широкий степ. У назвах міст у родовому відмінку іменників чоловічого роду вживається закінчення -а (Ужгорода, Житомира), а у назвах регіонів – закінчення -у (з Криму, з Донбасу). В орудному відмінку однойменні назви міст закінчуються на -ом (Черніговом), а прізвищ – на -им (Черніговим). У зв'язку з цим власна назва «Рим» у родовому відмінку однини має дві паралельні форми залежно від змісту: Рима (назва міста), Риму (назва держави).

І насамкінець – про правильну побудову речень. Потрібно уникати двозначного тлумачення змісту окремих слів у реченні. Наприклад, у реченні «Мама зустріла сестру, вона повідомила їй цікаву новину» не зрозуміло, хто кому повідомив новину, бо не чітко вжитий займенник «вона»). Дуже часто допускаються помилки при вживанні дієприслівникових зворотів. Наприклад: «Сидячи в автобусі, у мене заболіла голова» (правильно «Коли я сидів у автобусі, у мене заболіла голова») [18, с. 56].

Текст 7

Від ієрогліфів – до звуко-буквеного письма

Кроком до звуко-буквеного письма було логографічне (від гр. «слово» і «пишу»), або складове письмо (II-I тис. до н. е.). То була принципово нова ідея, народження якої вимагало дуже високого рівня логічного мислення.

Зробити такий важливий крок уперед було дуже важко, адже потрібно було поділити слова на частини, які самі по собі нічого не значили, хоча слово створювали для певного смислу. Для цього людству довелося пройти майже дві тисячі років.

Якщо порівняти ідеографічну систему письма зі складовою, то складова була набагато зручнішою у використанні. Зменшилася кількість знаків від

кількох сотень до кількох десятків. Точніше передавався фонетичний і граматичний мовний лад.

Проте минали роки, мова розвивалась, і врешті-решт, було створено у II тис. до н. е. фінікійцями перший алфавіт. Він складався з 22 букв. Вони позначали лише приголосні звуки. Писали фінікійці горизонтальними рядками справа наліво. Це вже було звуко-буквене письмо. Фінікійське письмо перестало існувати у I тис. до н. е., однак воно стало основою для давньогрецького, давньоєврейського, давньоіндійського письма, де вже з'явилися голосні звуки.

Як відомо, грецька мова і грецький алфавіт стали колискою всіх західних звуко-буквених систем писемності, для яких властиве вживання і голосних, і приголосних звуків. Це нововведення забезпечило точну передачу звуків мови. У VI ст. до н. е. закріпилося написання зліва направо. Класичний грецький алфавіт складався із 24 букв.

Після цього звуко-буквене письмо поширилось у всій Європі [18, с. 154].

Текст 8. Від раннього дитинства й упродовж усього життя людина невіддільно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя, що вивищує людину над світом, робить її нездоланною в пошуках Правди і Справедливості. Розпочинається прилучення дитини до краси рідної мови з милих бабусиних казок і материнської колискової пісні. Кожен день дає нам уроки пізнання. І завжди і скрізь наш найкращий учитель – рідна мова.

Усі звершення наші, думи і сподівання закріплюються в мові. Мова рідна – наше найзіркіше, найнепомильніше око, наймогутніша сила. Через мову людина пізнає те, що недосягне безпосередньому сприйманню. У цьому диводійному дзеркалі відображаються всі таємниці світу. У мові постають перед нашим зором сторінки давньої історії й очікувані здобутки прийдешнього.

За допомогою мови ми проникаємо в думи і почуття, які хвилювали людей за тисячоліття до нас. Також можемо звернутися до далеких нащадків і передати їм у мові найсокровенніше. Мова – найвірніший посланець з минулого в сьогодні і з сьогодні в майбуття. Завдяки її могутності не замулюється людський досвід. Це схованка мудрості і невмирущості народу [16, с. 13].

Текст 9. У мові є одиниця, без вивчення якої немислиме пізнання всієї її (мови) будови. Ця одиниця – слово. Воно постає перед нашим розумом як щось центральне, навколо якого групуються інші мовні одиниці. У слові об'єднується багато властивостей. Воно багатомірне: позначає предмети та явища навколишньої дійсності, має певне емоційне забарвлення, вирізняється неповторністю своєї біографії, спеціалізується у граматичній ролі, оформлюється фонетично [19, с. 14].

Текст 10. Українська мова вижила попри заборони, переслідування, зневажливе ставлення, підступні дії. Як мовить наша геніальна поетеса Ліна Костенко, «О мово, ти іще жива. Тяжкі твої тортури. Колись творилися слова, тепер – абрєвіатури». Навіть у незалежній нашій Українській Державі часто українське слово буває зневажене, безпритульне, понівечене, принижене байдужим ставленням до нього владних зверхників. Тут доречно згадати

проникливі міркування нашого дбайливця за розквіт рідної мови академіка Івана Дзюби про те, що «байдужувате або легковажне ставлення до мовного розвитку свого народу, долі його мови великою мірою зумовлене буває і поверховим розумінням сутності мови, зведенням її ролі, її функції до однієї – комунікативної. Це справді важлива функція мови, особливо в наш час інформатизації і комп'ютеризації... Але все-таки це не єдина і не головна роль мови в бутті народу. Великі мислителі людства всіх часів і народів були про мову набагато вищої думки! Зокрема, лінгвісти, психологи, педагоги, культурологи, філософи ХІХ-ХХ ст. незмірно поглибили розуміння рідної мови як носія всієї історичної спадщини народу, усього його духовного досвіду, його світогляду, його способу мислити й відчувати... Нині загально визнаним є те, що мова має і гносеологічну, і культуротворчу функції, є засобом консолідації суспільства, що кожна національна мова є унікальною загальнолюдською цінністю як неповторний спосіб пізнання світу» [19, с. 14].

Текст 11. Нелегкий час переживає рідна мова і в незалежній Україні. Передовсім укажемо на деформації в Україні мовної ситуації, успадковані від колоніального минулого. Однією з найпоказовіших деформацій є те, що російській мові вдалося витіснити й замінити українську мову на значній території у функції спілкування. Ситуація, за якої нерідна мова заступає рідну в цій функції, руйнівна. Деформована мовна ситуація блокує реалізацію надзвичайно важливих інших функцій національної мови – державотворчої та об'єднавчої. У державотворчому процесі національній мові належить особливе місце. Спільна мова стає одним із головних чинників, які зумовлюють солідарність населення, а отже, стабільність держави. Відродження українців як нації і України як держави залежатиме від того, чи буде спроможне українське керівництво зупинити розкручений маховик зросійщення і надати двомовному (українсько-російському) розвитку України українського напрямку. Конституція дає керівництву України право застосувати владні механізми для розширення функцій української мови. Для цього потрібно запровадити ефективну мовно- культурну політику, зокрема обов'язкове вживання державної мови у визначальних для держави сферах: в органах управління, судочинстві, у державних закладах освіти, науки, культури, у засобах масової інформації. Влада повинна спрямовувати свої зусилля на відродженні й піднесення престижу української мови як мови титульної нації, утвердження української мови як державної в усіх сферах життя на всій території України, посилення функцій державної мови як об'єднавчого чинника в українському суспільстві, набуття українською мовою ролі мови міжнаціонального спілкування в Україні, підвищення мовної культури громадян. На заваді реалізації цих завдань стоять олігархічно-кланова структура влади, усе більша соціальна поляризація суспільства та інші негативні чинники [19, с. 15].

Рубрика «Спілкуємося, дискутуємо, дебатуємо, граємо й акцентуємо українською!»

Завдання 1. (Індивідуальна робота для творчого колективного обговорення). Підготуйте виступ на одну із тем та проголосіть його під час роботи рубрики. Обговоріть значущість Вашого виступу. Запропонуйте

аудиторії проаналізувати ортологію Вашої промови, і додержання акцентологічних норм зокрема.

1. *Куди ж поділася культура?*
2. *Мовлення телебачення – зразкове?*
3. *Говоримо по-модному чи говоримо правильно?*
4. *Якщо не я – то хто; якщо не сьогодні – то коли?*

Завдання 2. (Робота у творчих групах). Підготуйтеся до проведення риторичної полеміки з таких думок.

- *Усі великі події починаються із спілкування (Скілеф);*
- *Нездатність чути – нещастя; нездатність спілкуватися з людьми – трагедія (Уокер);*
- *Як часто неправильно вжите слово породжує помилкові судження (Спенсер Г.);*
- *Хто стане слово слухати невчене? (І.Франко);*
- *Що означає мати власний мовний імідж?*

У процесі спілкування додержуйтесь акцентологічних норм. Обговоріть це питання, полемізуючи.

Завдання 3. (Робота в командах). З'ясуйте значення слова «дебати». Підготуйтеся до проведення такої форми комунікації за визначеною Вами темою. Вибір теми аргументуйте. Капітани команд мають проаналізувати додержання командами правил проведення дебатів та акцентологічних норм.

Завдання 4. У процесі дискусії доведіть або спростуйте тотожність лексем «акцент» і «наголос».

Завдання 5.(Робота у творчих групах). Інсценізуйте судове засідання з теми: «Порушення акцентних норм – лінгвістичний злочин». Ролі розподіліть у межах творчих груп, індивідуально: обвинувач, підсудний, суддя, адвокат, прокурор, слухачі, секретар.

Завдання 6.(Робота в командах, групах). Переможицею визначається та команда/ група, яка перша подолає бар'єр без жодної помилки Лінгвістична гра «Акцентологічний бар'єр».

Гра №1. Поставте наголос у множинних іменниках та прислівниках.

Лабети, походеньки, лахи, запросини, пахощі, солодощі, ночви, памороки, пожитки, ліки, розглядини, лінощі, ворота, тельбухи, хрестини; злегка, допізна, назирцем, осторонь, надвечір, горічерева, знехотя, лежма, позаторік, поблизу, разом, проїздом, корисно, врозтіч, виразно, горілиць, втридорога, вряди-годи, назирцем.

Гра №2. Знайдіть власне українські відповідники до запозичених слів. У всіх словах поставте наголос.

Іншомовні слова: Вокзал, тротуар, горизонт, шприц, вертикаль, паралельний, піраміда, атом, поршень, масштаб, конус, артилерист, фонетика, аеродром, результат, дифтонг, фарфор, куліси, фонтан, циркуль, журнал, дует, фільтр.

Слова для довідки: Двозвук, часопис, двоспів, вислід, двірець, хідник, позем, штрикавка, прямовис, рівнобіжний, гостриця, стіжок, цідило, мірило, неділка, звучня, гармаш, толок, лаштунки, порцеляна, водограй, летовище, колорис.

Завдання 7. Вікторина «Чи погоджуєтеся з тим, що...». Запишіть слова, поставте наголос. Чи погоджуєтеся з тим, що буквосполучення -їд у цих словах має одне й те саме походження. Думку обґрунтуйте.

М'ясоїд, сироїд, людоїд, сфероїд, коноїд, еліпсоїд.

Завдання 8. Лінгвістичне спостереження. Уважно прочитайте рядки із вірша Валерія Маснюка:

Ми – не УкрАїна, ми – Україна.

Ми – не окраїна, ми є країна.

Ми – не укрАїнці, ми – українці.

Чому автор обрав такий стиль написання слів Україна, українці. Ваша думка щодо проблеми, яку розкриває автор.

Отже, оволодіння майбутніми фахівцями генезою українського наголосу, нормами наголошування – це передусім системний процес інкультурації мовної особистості майбутнього вчителя – органічне входження в площину національної мови через етнолінгвістичний аспект соціокультурного підходу.

Список використаної літератури

1. Гальчук І. Ю. О. О. Потєбня як акцентолог / І. Ю. Гальчук // Мовознавство. – 2010. – №4-5. – С. 122-131.
2. Брандт Р. Ф. Нарис слов'янської акцентології / Р. Ф. Брандт. – Санкт-Петербург: Вид-во імператорської АН, 1880. – 306 с.
3. Винницький В. М. Дистинктивные функции ударения в современном украинском литературном языке: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: спец. 10.02.02 «Украинский язык» / В. М. Винницький. – Ленинград, 1973. – 21 с.
4. Задорожний В. Б. Історія наголосу прикметників з суфіксом -ськ- в українській мові / В. Б. Задорожний // Мовознавство. – 1990. – №4. – С. 32-40
5. Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Скляренко. – Київ, 1998. – 342 с.
6. Огієнко І. І. Наголос, як метод означення місця виходу стародрукованих книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеотипії / І. І. Огієнко. – Львів, 1925. – 28 с.
7. Скляренко В. Г. Історія українського наголосу: Іменник / В. Г. Скляренко. – Київ: Наукова думка, 2006. – 708 с.
8. Скляренко В. Г. Нариси з історичної акцентології української мови / В. Г. Скляренко. – Київ: Наукова думка, 1983. – 240 с.
9. Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Фонетика / М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко. – Київ: Наукова думка, 1979. – 367 с.
10. Винницький В. М. Деякі теоретичні питання акцентології / В. М. Винницький // Мовознавство. – 2003. – №5. – С. 14-25.
11. Веселовська З. М. Особливості наголосу іменників в українській літературній мові (кінець XVIII-XX ст.) / З. М. Веселовська // Мовознавство. – 1971. – №3. – С. 21-30.

- 12.Веселовська З.М. Особливості наголосу прикметників в українській літературній мові / З.М. Веселовська // Мовознавство. – 1972. – №5. – С. 56-61.
- 13.Булаховський Л.А. Порівняльно-історичні розвідки в ділянці українського наголосу / Л.А. Булаховський // Мовознавство. – 1937. – №11. – С. 23-26
- 14.Скляренко В.Г. З історії акцентуації іменників середнього роду о-основ (іменники з кореневим наголосом) / В.Г. Скляренко // Мовознавство. – 1972. – №5. – С. 62-69.
- 15.Жовтобрюх М.А. Історія української мови. Фонетика / М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, В.Г. Скляренко. – Київ: Наукова думка, 1979. – 367 с.
16. Винницький В.М. Українська акцентна система: становлення, розвиток / В.М. Винницький. – Львів: Біблос, 2002. – 578 с.
- 17.Сачко М. Подвійне наголошування непохідних прикметників у поезії Лесі Українки / М. Сачко // Дивослово. – 2007. – №6. – С. 36-38.
- 18.Цимбалюк В.І. Мова як генетичний код народу: Навчальний посібник для факультативних занять. / В.І. Цимбалюк. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 176 с.
- 19.Вихованець І.Р. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди / І.Р. Вихованець; післямова А. Загнітка. – Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.